

Роман ПОЛАНСКИ

КРАКОВСКИ ГЕТО

(Поглавље из аутобиографског дела "Роман")

Први Жидови дошли су у Пољску из Прага и из Немачке почетком једанаестог столећа. Казимир Велики их је триста година касније позвао из других делова Европе у Краков давши им знатне привилегије и понудивши приличну перспективу. У Жидовима је видео пионире и покретаче економских кретања која би Краков претворила у трговачки центар раван највећим европским градовима.

Кад је избио други светски рат, 60 000 краковских Жидова живело је у слози с другим грађанима као што су већ петсто година; били су јединствени и сложни. Мада су у једном делу града претежно живели Жидови, тамо је такође живела моја баба, ни мало није подсећао на гето, пошто су — захваљујући краљу Казимиру и његовим наследницима — краковски Жидови већ од самог почетка уживали пуна грађанска права. У развоју града одиграли су значајну улогу, при чему нису помогли само његовом трговачком процвату већ и угледу који је град уживао као културно и интелектуално жариште, јер је имао светски познат јагелонски универзитет, ренесансну архитектуру, бројна позоришта, значајне ликовне галерије и угледне издаваче.

Кадгод се говори о злослутном "последњем спасу" истовремено се увек изнова јавља питање зашто су Жидови у другом светском рату дозволили да их тако мирно истребљују? Како то да нису још од самог почетка знали шта их чека — како то да нису окрутну истину схватили раније и нису се *en masse* дигли против истребљивача?

Главни разлог да је њихова забринутост расла сасвим лагано и с одуговлачењем је у томе да је несрећа тек долазила. Тада је била унутар знаног. Притисак на Жидове је лагано растао и с почетка је био благи страх, ништа више. Немачка метода је била добра: Жидове су успавали да су пали у пасивност и гајили наду да неће бити ничег злог, убеђујући их да све заједно уопште *не може бити тако лоше*.

Овако се, мислим, расуђивало: ако би ко могао Немцима разложити да нисмо учинили ништа ружно, схватили би да се уистину ради само о гигантском неспоразуму.

То, што се нама догодило, је изнад свега речит пример како је "последњи спас" уистину деловао.

По нашем повратку у Краков живот је наизглед текао сасвим нормално, па ипак: ниједна једина ствар није била као раније.

Пошао сам у школу. Школа је била иза угла и убрзо ми је досадила. Ићи у школу значило је седети у клупи и у вежбанци бесконачно писати „Ala ma kota“ — "Ала има мачку". Чини ми се да даље од тога нисам макао јер су нама (жидовској деци) убрзо по упису забранили да долазимо на наставу. Мени се то допало

јер — ако одбијем новотарије којима нас је, повремено, учитељ забављао — школску досаду не бих могао да подносим у недоглед. Показао нам је, рецимо, епидијаскоп за илустративне пројекције на платну у школској дворани. Није ме занимало предавање нити слике које је приказивао већ начин на који пројекција настаје. Хтео сам да дознам како справа делује; престано сам прегледавао сочива и огледала и свима додијавао док сам светлосни сноп заклањао прстима.

Утврдио сам, такође, да знам да шрам: нису то биле обичне дечје жврљотине него осмишљени цртежи с перспективом. Особе које сам портретисао (рођаке) могле су се препознати. Сећам се да сам скицирао немачког војника с доста детаља и с оним чудним тевтонским шлемом. Једино што нисам знао да наштрам, ко зна због чега, била је Давидова звезда. Троуглови, који су саставни делови звезде, укрштали су се на превише замршен начин. Наравно да сам за проучавање углова и кракова звезде имао времена на претек. Од децембра 1939. моји су морали да на рукаву носе чудну белу крпицу с плавом шестокраком звездом. То је значило да су Жидови.

Родитељи се никада збиљски нису придржавали верских обреда. Мама је била само делимично жидовске крви, а заједно с оцем била је агностик и нису били уверени да децу треба подизати у верском духу. Па ипак, ако су те тада прогласили Жидовом значило је да више не смеш да станујеш тамо где си дотад.

Опет смо се селили али не по својој вољи као на почетку рата већ зато што смо морали. Нисмо ишли далеко. За селидбе, које су протицале без претњи и страха, бринуле су се краковске градске власти а не Немци. Било нам је дозвољено да узмемо са собом само онолико колико је свако могао понети, а ново пребивалиште није нам се учинило горим од пређашњег само је било пренасељено. Приземље на тргу Подгорзе, које нам је било додељено, било је пространије од оног код бабе али се у њему тискало неколико породица. Баба није смела с нама; сместили су је у собицу на другој страни новог краковског "жидовског краја".

Родитељи, сестра и ја становали смо у два собама у облику слова L с читавим редом прозора и с погледом на цркве од црвене цигле. У близини је било више трговина и храна се још могла купити.

То је тек био почетак. Могли смо ићи кудгод смо хтели, могао сам да се играм са свом децом, не само са жидовском. Једини разлог што нам отац оне прве зиме није купио божићно дрвце био је у томе да је било паметније не изазивати превише пажње.

Убрзо затим Анет ме је привукла уз прозор и показала прстом: неколико људи је имало посла с нечим што се под правим углом протезало преко улице. Изгледало је као барикада.

"Шта то рале?" упитао сам.

"Зид граде."

Изненада ме је ошинуло: зазидаће нас. Срце ми се стиснуло од страха — заплакао сам. За нас је то био први знак да се Немци не шале. Убрзо су радници дошли у нашу кућу, зазидали главни улаз и прозоре с једне стране па нам тако затворили поглед на трг и цркве. Заздана страна се додиривала са зидом и зато је било потребно пробити нов улаз на улици Рекавка. Све је то значило да је некадашњи леп поглед на мирну улицу, која је водила до дрвећем окруженог трга, замењен слепом улицом, коју је затворио зид од цигала, чији се врх завршавао назубљеним бетонским венцем.

Главна улица је пресекала нашу нову метрополу на двоје и густо насељену прометницу је с обе стране обавијала бодљикава жица. Становници гета могли су да виде промет, који је протицао мимо, и они, који су ишли тим путем, могли су да виде становнике гета, али за нас је пут био затворен — забрањен и недостижан. Ако смо хтели из једног краја гета у други, могли смо ићи само по дрвеном брвну.

Мада смо били затворени погрешно би било мислити да је у том почетном раздобљу нама загосподарио страх. За себе морам рећи да сам у тим првим месецима био задовољан; санкао сам се, мењао марке и дружио са другом децом.

На улици Рекавка започело је моје упућивање у секс. С другом децом трагао сам по улици и скупљао све што ми је дошло под руку. У нашој збирци су се такође нашли и малени гумасти туђци, веома слични празним балончићима; скупљали смо их по вежама и јарковима. То су, објаснио је један дечак из дружине, кондоми. Користе их одрасли да не би направили дете. Дете се прави кад мушкарац пенисом уђе у жену. Због тог револуционарног становишта сам мало запањено изразио своје недоумице. Да ли је то једини начин настајења деце или се ради о сплету околности? Увек су ми говорили да децу доносе роде.

Компањони су ме гледали подсмешљиво. Своју мисао сам поткрепио податком да код нас, у улици Рекавка, станује неудата жена и сасвим је сама па ипак има дете. Зар из тога не следи да јој је дете донела рода. Сада моји другови нису више били баш тако сигурни како стоје ствари с тим проблемом.

После неколико дана опет сам у истом друштву започео излагање старе теме. Добио сам некакав полет. Кад си већ једном ушао у женску, рекао сам, вероватно ниси баш начисто да ли си унутра или ван. Прогласили су ме за наивчину: наравно унутра, рекли су.

У првим месецима гето је — упркос повременим погронима — био самозадовољно место у којем су људи водили љубав, женили се и забављали. Поред тога имали смо своју полицијску службу или, како су је звали, Ordnungsdienst, и локалну управу односно Judenrat и повремену здравствену и социјалну заштиту а гето се поносио маленим рестораном и стешњеним кафанским кабаром под отвореним небом с оркестром и хармоником на челу. У њему су играла браћа Роснер, који су били очеви пријатељи. Зид у кафани красила је фреска: приказивала је типичног пољског Жидова у традиционалној ношњи, којег испитује полицајац, из пешева његовог црног и дугог капута шиче гуска коју је шверцовао у гето. Ишао сам на прославу рођендана Роснеровог нећака, трогодишњег Рихарда Хоровица, на којем су децу послужили тортом с врућом чоколадом. Рихард, темпераментни дечко, своју рођенданску чоколаду није волео.

И мада су три недеље биле сразмерно мирне лагано се и незауостављиво затезале стеге. Запленили су очеву писаћу машину Underwood коју је веома волео. Не дуго потом, пошто су завршили зид, жидовске породице су морале да предају све крзно, до последње длаке. Читаве сате стајале су у реду. Мама им је однела лисицу, баба крзнен оковратник. Једне вечери чули смо са степеништа очајничке крике. У трену смо погасили светла и отац је пошао да види шта се догађа. Ушуњао се назад с вешћу да су Немци у кући. Видео је како неку жену по степеницама вуку за косу. Селели смо и чекали, собу је осветљавао само одблесак пламена из пећи. Та три дана сам лизао прст и нацртао на зиду кукасти крст. Отац га је бесним покретом збрисао.

Непрестано су ме присијавали да обиђем бабу мала наши односи, на жалост, нису више били као пре. Њена питања су ми се чинила ужасно досадним. Непрестано је питала како су ми родитељи. Је ли са њима заиста све у реду. Да ли се препиру? Усиљена питања су се вероватно заснивала на бризи и интересовању; за мене су била само празна наклапања. Нисам више био њен размажени унук. Једва сам чекао да се наше замарајуће виђење заврши и потом сам се враћао свом правом пријатељу.

Павел — никада му нисам дознао презиме, становао је наспрам нас. Имао је приближно дванаест година, сироче без мајке којег је старатељ смртно мрзео, непрестано га је тукао и терао од себе, да је морао по васлан да чува млађу сестру.

Кад је Павел имао некаквог посла код куће, читав дан се нисмо могли играти. Знао сам да је његов живот био неизрециво несрећан — жалост оне врсте о којој можеш само да читаш у књигама за децу — али га то није сломило. Риђокос и за своје године висок с изразито милим лицем био је баш чедан дечак с необичном способношћу за прихватање и смишљање игара.

С Павелом сам се истински радовао — био је мој први прави дечји пријатељ и права замена за све веће животне страхоте. Блиски однос с неким унутар породичног круга су за мене значили само одгојно и чулно пробуђивање. Увек сам же-

лео практичне информације сваке врсте и Павел је знао да нађе одговоре за све на свету: не одговоре одраслих (само да те се отарасе) који те у суштини остављају необавештеног, него права, научна, објашњења о електрици, о компресијама мотора, о сили која држи авионе у зраку. Од два смотуљка бакрене жице и прекидача Павел је направио сасвим добро електрично звонце. Заједно смо се латили израде једноставног мотора на батеријски погон. У то време сам нацртао голмилу необично обликованих летилица док ми је стрпљиво образлагао зашто оне никад не би могле да полете. То ће рећи да ми је утуљивао у главу основна начела аеродинамике које је скупио боктепита где и дананас, кад видим чудну ваздушну птицу, као што је авако или спеј, шатл, волео бих да могу да кажем Павелу: "Видиш, стари друже, чудно обликоване летилице могу да лете..."

Кад сам једном одлазио од бабе и сав нестрпљив журио да што пре видим Павела захватила ме је нека слутња: шта нас све још чека. Испрва нисам знао шта се догађа, видео сам само како људи избијају са свих страна, убрзо сам схватио зашто се улица тако брзо испразнила: немачки војници су спроводили жене. Уместо да побегнем као други, остао сам да то видим.

Старија жена на крају колоне није држала корак са осталима. Немачки официр је непрестано гурао назад, у ред, она је падала, пузила, мољакала и убеђивала га на јидишу. Изненада Немац је потргао револвер. Снажно је пукло и из кичме јој је потекла крв. Сјурио сам се право у најближу кућу, стиснуо се у смрдљивој ниши под дрвеним степеницама и неколико сати нисам смео да изађем.

Чудна навика ме је захватила: тако сам често стискао пести да су ми дланови отврдили. Осим тога, једног јутра сам утврдио да сам се помокрио у сну. Ништа нисам могао да урадим и срамоту нисам могао да прикријем. Неизречиво су ми се подсмевали, а ствар се наредне ноћи поновила. Та ствар се је претворила у неизбежну невољу. Заспао бих, сањао да спавам и кад бих се пробудио утврдио бих да се ноћна мора претворила у округну збиљу.

Прављење залиха хране било је забрањено. Били смо упозорени да ће гето претраживати у потрази за недозвољеним количинама хране. Као заинат мама је испекла некакве земичке које су постале предмет спора. Мама их је хтела самлети и бацити у нужник, отац ју је наговоарао да их стави у кутију за шешире и сакрије на орман.

Укорачао је немачки официр високог раста са забаченом шапком и у блештаво угланцаним чизмама, пратили су га немачки војници и цивил из Judenrata. Најпре је са мајком разговарао на немачком, потом су отишли да претраже кућињу. С оцем смо седели тамо као да су нас приковали и нисмо се смели ни макнути. Официр се вратио, за њим је ушла мама. Мислили смо да је крај претраживању када је уображенко у чизмама почео да оклева, кисело се насмешио, прошетао по соби као птица грабљивица, зграбио мог медведића и почео да га врти. Уједно је ишао около и испитивао. Изненада је мецом чвркнуо кутију за шешире. Пала је са ормана и отворила се: по поду су се закотрљале земичке.

Најпре се засмејао потом почео да се дере на немачком. На крају је, још увек машући мојим медведићем, одјурио из собе. Ништа се више није догодило осим што никад нисам видео маму тако лоше воље као тада. "Јесам ли рекла да их морамо бацити!" сиктала је на оца. "Имала сам осећај да ћу се угушити због тих проклетих земички".

Мама ме је само једном ударила и то снажно али се не могу сетити због чега. Било је то први и последњи пут да је дигла руку на мене, вероватно с разлогом. Ако још једном промислим живот у гету је одиста био неиздржив. Напетост је учестала препирке родитеља и њихова међусобна ситна заједања. Тада нисам знао да је мама бременита што је тескобу и бриге у кући само повећавало. Највише сам се бојао да ће се развести и та бојазан, која ме је пекла више но било која друга, припомогла је томе да сам почео да мокрим у постељу.

Гето на неким местима није ограђивао зид већ бодљикава жица. С одређене тачке, где је жица водила на главну улицу, видело се на отвореном простору биоскопско платно. Немци су га поставили за Краковчане на тргу Падгрозе. Тамо су приказивали недељне филмске новости и пропагандне филмове о нападима тен-

ковских јединица и о паради Вермахта на Јелисејским пољима. Намена тих филмова била је да убеди Пољаке да је војска Трећег рајха непобедива. Током пројекција на платну би се неколико пута појавио напис: ЈУЈЕ УШТИ ТИФУС! За људе с оне стране вероватно смо били забавни: грозд малих дечјих глава провлачи се кроз бодљикаву жицу и из све снаге се упиње да у биоскопу — који није намењен њима — ухвати какав приказ. Већина моје збирке марака ишла је као плата дечаку који ми је као власник маленог пројектора — играчке на умазаној крпи показивао старе неме филмове у бледо наранџастом тону.

У оном делу гета где је уместо зида била само жичана ограда, било је нешто слично брдашцу — нешто равне земље из које је стрчала шачица камења. Тамо сам се прве ратне зиме санкао и на оној страни сам се (без знања родитеља) почео извлачити из гета.

Било је то као да си ушао у огледало и изашао на другој страни — у сасвим други свет у којем је било свега што ти треба, трамваји и нормално живи људи. Све је било више сунчано, светлије и срећније. Први пут сам видео зид са супротне стране и уопште није био исти. На нашој страни била је само шигла, на спољној ми се учинио природно раскошан — красио га је глатки цементни малтер с оријентално назупченим рубом на врху.

Кад сам се први пут хтео искрасти на супротну страну, нисам био сам. Са мном су била још два дечака, један мојих година, други много млађи. Упитали смо малишу шта би одговорио кад би га питали где станује.

”Рекао бих да живим у улици Рекавка, број десет.“

Видели смо колико је сати. Послали смо га одмах назад а ми се упутили унапред изабраном циљу: у трговину маркама близу цркве. Жена за пултот се испитивачким погледом загледала у нас. ”Момци, нисте ли ви из гета, а? Зар вам се не чини да сте се превише осмелили?“ Правили смо се да не знамо о чему говори. Бити на оној страни било је изазовно и по природи пустиловно, искуство из трговине ме је научило да је такав излет у суштини опасан. Тек када сам поново испузио испод бодљикаве жице и нашао се са све четири назад, у гету, осетио сам се потпуно сигурним.

Отац је за случај да га, заједно с мајком, одведу направио план за моју сигурност. У граду је имао много пријатеља и познаника а нашао је и брачни пар Вилкових, који је био вољан да ми помогне. То није значило да живим код њих, они су били спремни да нађу породицу која би ме узела себи. Имао сам срећу да нисам наликовао Жидову што је био један од убедљивих разлога да су се Вилкови хтели постарати за мене. Други разлог био је новац. Отац се о свему побринуо још у почетку, док су становници гета могли да се крећу без проблема; договор га је коштао много — сви породични драгуљи су отишли и сва његова уштеђеви-на.

Мој најмлађи стриц Штефан оженио се врло чедном девојком аријевског изгледа; име јој је било Марија. Она је средила своја документа тако да је као Пољакиња живела изван гета. Сигурно је поткупила стражу кад је једном дошла у гето да обиђе новопеченог мужа. Кад је била код нас у посети научила ме је како се треба прекрстити и како се моле католици — још једно обезбеђење за случај да останем сам.

Кад сам ишао Вилковима први пут, пратила ме је мама. Тада је радила код Немца, додуше као чистачица на Вавелу где је био главни стан генералног гувернера Пољске, зато је имала пропусницу с којом је могла да иде тамо и овамо. Намена прве посете била је да запамтим пут до Вилкових да бих могао брзо отићи тамо да ми нађу одговарајуће људе који би ме узели. Убрзо сам опет ишао Вилковима. Гето је непрестано био пун прича и шушкало се да Немци припремају велику депортацију. Брачни пар Вилков договорили се с неком породицом да ме узму за двеста злота месечно. Живели су на градској периферији, тако рећи на селу. Никада нисам дознао како се презивају; домаћин је био бачвар и у згради иза куће непрестано је набијао обруче на бурад. Ноћи које сам провео под његовом стрехом, биле су за мене мора не само зато што сам био код туђих људи него и због тога што сам се бојао да ћу се помокрити ако заспим. Да се то не би десило

остајао сам будан. Ипак све то није дуго трајало. Већ после неколико дана дошао је по мене Вилк. Бачварева жена је рекла да не могу више да останем пошто су суседи постали сумњичави. Био сам срећан што сам могао назад у добро зна- ни и по мојој памети "сигурни" гето — истина, две хиљаде злата, које је бачвар добио, никада више нисмо видели. И два мала ковчега са свим мојим њметком, такође.

Кад сам се вратио преселили су нас у другу кућу на самом крају главне са- обраћајнице, само мало даље од бабе.

Преостале становнике Немци су сабили у мањи простор који је временом постао занемарено пренасељено гнездо. Улица Рекавка сада је била унутар суже- ног простора гета. Немцима се није чинило вредним да граде нови зид, стешње- ни гето су оградиле бодљикавом жицом. Павела више није било: отерали су га са првом групом депортираца. Први пут у животу схватио сам шта је утученост.

У нашем новом бивалишту, великом старинском стану с високом тавани- цом, живели смо заједно с младим брачним паром и њиховим синчићем Штефа- ном. Његов отац је био архитект а породице су се убрзо спријатељиле. С нама је становао још некакви смрдљиви старац са псом Фификом који је смрдео као и власник. Моја сестрица је спавала у суседној соби; угао њене собе био је орманом одвојен од других.

Штефан је имао неких четири, можда пет година; имао је светлу кудраву косу и за своје године некако превише озбиљно лице. Имао је велику збирку ауто- мобилчица. Рекао ми је да би волео да, кад порасте, буде возач на ауто тркама — ако буде имао тркачки ауто. Отарасио се је многих; уистину их је имао превише. Стално смо се играли заједно и на крају је постао оно што сам ја био Павелу: по- хлелпни складистар свакојаким информација.

Убрзо по нашем последњем сељењу отац је дознао да се опет спрема раци- ја. Мама ме је са својом пропусницом одвела Вилковима. Кад је дошло време да се вратим, није по мене дошла мама него тата; узео ме је успут, кад се враћао из фабрике. Радио је у граду као металац. Потплатио је стражара да га пусти рани- је и вратио се у гето без траке на рукаву. Договорили смо се да се састанемо на друму и кад ме је преузео од госпође Вилкове загрлио ме је и пољубио с изненађу- јућом силовитошћу.

Кад смо се приближили гету и прелазили трг Подгорзе почео је незадржи- во да јеца. Најзад је изустио: "Маму су одвели". Рекао сам му: "не плачи, људи те гледају". Бојао сам се да нас његове сузе не излају, да ће сви видети два Жидо- ва без пратње и на забрањеном путу. Прибрао се и мало примирио. Близу улаза у гето придружили смо се групи радника који су се враћали с посла.

Мамин одлазак ми се учинио много стварнијим него Павелов. Веровао сам да ћемо пре или касније опет бити заједно. Моја непосредна брига била је: Кула су је одвели? Како се понашају према њој? Да ли јој дају довољно хране и довољ- но сапуна да би се могла умити? Када ће ми писати? Тада о плинским ћелијама ништа нисмо знали — тада још не.

Истим транспортом одвели су и Штефанове родитеље тако да се отац мо- рао бринути и за њега. Мада смо обојица били жалосни што су нас отргли од во- љених бића још више смо се дружили и играли. Било је сто ствари којима смо се могли играти — мада су Немци купили све што је било вредно — људи, док су их одводили, штошта су одбацивали. На једном крају заједничког купатила на- шег пренасељеног бивалишта била је читава гомила таквих, одбачених, предмета; кофера, књига, породичних фотографија — и међу њима такође и дечји би- цикл. Присвојио сам га. Док сам се возио на њему, нека жена га је препознала и зауставила ме. "Тај бицикл није твој", рекла је строго и морао сам да га вратим. "Сада је већ мој", помислио сам али се нисам усудио ишта рећи.

Опет су се рашириле гласине о рацији па сам поново морао Вилковима. По- сле неколико дана сам побегао. Рација више или мање, хтео сам да буде са оцем.

Дошао сам до улаза у гето и замолио да уђем. Пољски полицијски стражар је најпре одмахнуо руком али кад сам му рекао да живим у гету, пустио ме је уну- тра.

Био је врућ сунчан дан. Улице су биле празне. У читавом насељу није било живе душе, само су се с оне стране оградe, на пристojној даљини, лагодно шетали до зуба наоружани есесовци. У тишини је било нечег злослутног. Нешто се лоше догађа, знао сам, нешто страшно лоше. Отрчао сам по смрдљивој вежи до наше собе: никог није било.

Грозничаво сам обиграо сва места на којима би могао бити отац. У бањиној себи није било никога; све је било испретурано. Књижара иза угла, још једна могућност да тамо нађем оца, била је празна, врата широко отворена. Све је било нетакнуто и уредно, као да је власник — очев добар пријатељ — само изашао да удахне свеж ваздух. Нисам се машао за бојице, оловке у боји и прскалице — читаве кутије су биле тамо изложене, само је требало пружити руку. Погледао сам у касу. Ако би у њој било пара значило би да ће се власник брзо вратити. Била је празна.

Спопао ме је луди страх. Сви људи које сам познавао — нестали су. Сада је требало потражити некакве људе, али заправо посве стране. Тишина је била неиздржива.

Први одрасли на које сам налетео, стајали су на улици под стражом пољског обезбеђења. Неке куће су још прегледали. Слушао сам како топћу чизме по степеницама и гласове на немачком. "Шта да радим", упитао сам најближег мушкарца.

Неко ме упита где станујем.

"Тамо. Али шта се догодило?"

Неко је рекао: "Најбоље ће бити за тебе да нестанеш што брже можеш."

Нисам послушао. Ако останем, рекао сам себи, можда ћу наћи начина да дођем до оца.

Појавио се есесовски официр. Изгледао је као школски надзорник. На носу је имао наочаре дебелих стакала и у рукама свежањ папира. Неколико депортираца је почело да га мољака. Није се освртао. Имао је превише посла са својим папирима. Наредио је да нас одведу на Плац Згоди, где је био главни улаз. Тамо је била већина људи предвиђених за депортовање. Неки су безбрижно стајали тамо, неки су чучали, неки су се испружили по земљи, други су плакали. Најмање су били тамо два дана. То је била дотле најопсежнија депортација.

Док сам се пробијао кроз масу налетао сам на Штефана који је сам лутао околу. Мада ми ништа одређено није могао рећи о тати, обрадовао сам му се. Тражили смо сада заједно, гледали ту и тамо, питали посве непознате људе, гурали се кроз људску масу. Депортација ме је својом опсежношћу бацала у очај, ништа мање мисао да сам допустио да будем ухваћен. Схватио сам какву сам глупост учинио што сам се вратио. Морам се некако извући. Безбрижан Штефан са својом светлом косом и пријатним лицем може да нам буде спас.

На мотоциклу с приколицом однекуд је стигао виши есесовски официр. Окружен крдом службених потчињених почео је да издаје наређења. Штефану, који је говорио нешто мало немачки, изложио сам свој план. Третило је да оде официру и замоли га да га пусти кући за мало хране. Потом, ако пристане, провукли бисмо се кроз јичану ограду.

Кад је дошао одлучујући тренутак Штефану је срце сишло у пете. Близу нас чувао је сапатнике из гета млад пољски милиционер. Био је само један од многих који су окружавали гомилу депортираца. Отишао сам к њему и покушао са својом причом. Вероватно ме је погледао мада се држао као да ме нема. Најзад је приметно климнуо главом. Дали смо се у трк. "лагано", довикнуо је, "нипошто не трчите". Наставили смо лаганим ходом.

Пут сам знао: кроз двориште, поред дрвореда по једносмерној улици нагоре па по другој надолу. Најзад смо дошли до границе — до оградe од болњикаве жиче која је одвајала гето од грала. Тамо нас је чекала добро знана неприметна рупа у огради а на видуку није било ниједног стражара.

"Сада, идемо!" рекао сам Штефану. Већ сам се био навикао да прелазим границу, њега је било страх. "Хајде, но", пожуривао сам га. На крају сам морао да први прођем и да га, преклињући његову неодлучност, сачекам. Пребацио сам

се кроз тесни отвор и ускоро смо били на оној страни. Чинило ми се да сањам. Лагано смо се одмицали од жице — као два обична дечака која сешеткају наоколо. Нипошто нисмо смели да погледамо уназад, нити речцу да прозборимо све док нисмо чули трамвај. Тада смо се први пут погледали: успели смо.

Наш долазак Вилковима био је изненађење. Кад нас је угледала госпођа Вилков је застењала: "Шта је то? Данас имамо два мала Жидова!" Међутим Штефан је био тако умиљато дете да је опчинио Вилкове и брзо одагнао љутину.

Чим се мало на последњу рацију слегла прашина вратили смо се у гето. Најзад сам био само са оцем који се услио у собу у којој је раније становала баба. Њу су одвели. Одвели су и моју сестрицу Анет. Од тада смо у бабиној соби били отац, Штефан и ја.

Били су то последњи дани краковског гета. Што је било деце пресељено је у некакав завод који је напола био фабрика, напола сиротиште. Једном дневно су нам давали храну а имали смо и по два сата учења. Преостали део дана правили смо папирнате фишке — сатима и сатима смо превијали смеђи папир и лепили га. Штефан је био са мношвом. Пошто је још био мален сати су му били дуги а посао му се чинио тежак. Његови фишци беху живи збркани очај, ипак никада није плакао.

Онога дана када су гето у Кракову коначно затворили — било је то тринаестог марта четрдесттреће — тата ме је пробудио у саму зору. Одвео ме је на Плац Згоди, јер је тик уз есесовску стражарницу била слепа мрља и кљештима хладнокрвно пресекао жицу. Штефан је морао да остане са другом — никога није имао ко би га заувек хтео узети.

Кад сам дошао Вилковима, врата су била закључана. Никога није било код куће. Неко време сам се вртео укруг незнајући шта да радим. Потом сам пошао у гето сав весео што имам изговор да се вратим оцу.

Баш пред мостом сам угледао спровод затвореника које су Немци с пушката на готове терали из града. Били су последњи становници гета. Међу њима био је отац.

Испрва ме није опазио. Морао сам да убрзам корак да бих био у линији с њим. Спровод је изазвао превише пажње па је много људи стајало и гледало шта се догађа.

Једнако сам покушавао да уловим очев поглед.

Најзда ме је опазио.

Узалуд сам покушавао да у зрак уденем замишљени кључ у замишљену кључаоницу да бих представио свој додир са оцем.

Немом помоћи другова заостао је за два или три реда замењујући места с њима тако да се што више одмицао од стражара да би се што више мени приближио. Потом је крајичком уста сикнуо: "Склони се одавде!"

Те три осорне речи су ме зауставиле. Гледао сам како је прошао мимо мене, потом сам се окренуо. Више се нисам осврнуо.

Прево:
МИЛОСАВ СЛАВКО ПЕШИЋ